

ПРОЄКТУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В ПОЗАШКІЛЬНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Андрій Максютютов

<https://orcid.org/0000-0002-5486-634X>

Уманський національний університет

У статті висвітлено особливості проєктування навчально-виховного процесу в позашкільних освітніх закладах на основі компетентнісного підходу. Встановлено, що формування базових компетентностей вихованця позашкільної освітньої установи полягає в опануванні соціального досвіду, його трансформації у власні цінності, установки, орієнтації, а згодом – у відтворенні набутого соціального досвіду через діяльність у системі соціальних взаємозв'язків і відносин.

З'ясовано, що застосування під час конструювання навчально-виховного змісту системного підходу передбачає врахування принципів цілісності, функціональності й доцільності, що сприяє системному вибудовуванню конкретних аспектів формування базових компетентностей вихованців позашкільних освітніх установ.

Ключові слова: освіта; заклади позашкільної освіти; компетентнісний підхід; навчально-виховний процес; учнівська молодь.

Maksiutov Andriy. Designing the educational process in out-of-school education institutions based on a competency approach.

The article highlights the features of designing the educational process in out-of-school education institutions based on a competency-based approach. It is established that the formation of basic competencies of a student of an out-of-school education institution consists in mastering social experience, its transformation into one's own values, attitudes, orientations, and subsequently – in reproducing the acquired social experience through activity in the system of social relationships and relations. The key concepts and conceptual apparatus (goal, content, tasks, key principles, forms and methods of implementation) of designing the educational process in out-of-school education institutions based on a competency-based approach are revealed. It was found that the use of a systemic approach when designing educational content involves the principles of integrity, functionality and expediency, which contributes to the systematic construction of specific aspects of the formation of basic competencies of students of out-of-school education institutions. The results of the study show that a clearly organised educational process in out-of-school education institutions based on a competency-based approach will allow young people to comfortably integrate into society, and the process of such integration is characterised by inculturation (a person's entry into the culture of their people), internalisation (the assimilation of behavioral patterns and social meanings), adaptation (the ability to achieve a balance between one's own value orientations and social role) and construction (the modeling of one's own life based on acquired knowledge about the surrounding society).

Key words: education; extracurricular education institutions; competency-based approach; educational process; students.

Постановка проблеми. Аналіз сучасних тенденцій освіти та виховання учнів різних вікових груп у національній школі свідчить, що її концептуальний апарат (мета, зміст, завдання, ключові принципи, форми та методи реалізації) формується вітчизняною педагогічною наукою з урахуванням глобальних і національних філософських, психолого-педагогічних і соціально-педагогічних традицій та реалій.

У цьому контексті центральною ідеєю навчально-виховної діяльності позашкільних освітніх закладів, незалежно від форм і методів залучення дітей та молоді до педагогічно організованої дозвілєвої діяльності, є розвиток їхніх базових компетентностей. Їх сутність полягає в набутті та вдосконаленні особистісних якостей, а також у формуванні системи знань,

умінь і навичок, необхідних для успішної адаптації в сучасному суспільстві.

Особливої актуальності цей процес набуває в умовах глобалізаційних трансформацій, які зумовлюють потребу у формуванні соціокультурної ідентичності як важливого компонента компетентності. Її сутність полягає в усвідомленні особистістю своєї належності до певної культури та цивілізації, а також у здатності співвідносити власні цінності із соціальними нормами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі положення компетентнісного підходу в освіті представлені у працях: О. Заблоцької, О. Биковської, А. Бойко, В. Вербицького, О. Литовченко, Л. Ковбасенко, І. Бех, Г. Пустовіт, Т. Сущенко та інших. Практичну

реалізацію компетентнісного підходу, формування компетентностей особистості в позашкільних освітніх закладах розкрили у своїх роботах вчені: М. Гончарова-Горянська, О. Овчарук, В. Маршицька та інші.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування теоретичних засад проектування навчально-виховного процесу в позашкільних освітніх закладах на основі компетентнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оновлення змісту освіти та його приведення у відповідність до сучасних суспільних запитів, зокрема в умовах інтеграції України до європейського освітнього простору, передбачає використання новітніх освітніх підходів. Упродовж останніх років в Україні затверджено нові державні стандарти освіти, розроблено відповідні навчальні програми та впроваджено педагогічні технології, зорієнтовані на компетентнісну модель. У цьому контексті ключові компетентності визначаються як базовий критерій оцінювання навчальних результатів здобувачів освіти.

Відтак проектування навчально-виховного процесу в закладах позашкільної освіти на засадах компетентнісного підходу постає як одне з пріоритетних і актуальних завдань розвитку освітньої системи України. Чітко організований навчально-виховний процес у таких закладах сприятиме успішній інтеграції молоді в суспільство. Цей процес відбувається через інкультурацію (входження особистості в культуру свого народу), інтерналізацію (засвоєння моделей поведінки та соціальних значень), адаптацію (здатність досягати балансу між власними ціннісними орієнтаціями та соціальними ролями) та конструювання (моделювання власного життєвого шляху на основі здобутих знань про соціум) (Биковська, 2007, с. 16).

Таким чином, сутність процесу формування базових компетентностей вихованця позашкільної освітньої установи полягає в опануванні соціального досвіду, його трансформації у власні цінності, установки, орієнтації, а згодом – у відтворенні набутого соціального досвіду через діяльність у системі соціальних взаємозв'язків і відносин. З урахуванням цього, можна зробити висновок, що формування базових компетентностей вихованців позашкільних освітніх установ реалізується саме в багатогранному процесі їхньої соціалізації, в рамках якого є підстави виділити та охарактеризувати три чинники, що відображають як смислові, так і діяльнісні аспекти їхньої життєдіяльності в позашкільному навчально-виховному середовищі.

Отже, можна констатувати те, що кінцевим результатом таких процесів є створення вихованцем позашкільної освітньої установи у власній свідомості образу соціального світу, частиною якого є уявлення про себе як його складову; цей процес набуває ознак соціальної ідентифікації. Саме цей образ стає для зростаючої особистості власноруч створеною соціальною реальністю, в якій відбувається її життєдіяльність у всьому її розмаїтті.

У такому контексті відбір і аналіз навчально-виховного змісту в закладах позашкільної освіти має ґрунтуватися на врахуванні сутнісних ознак груп ключових компетентностей, які виокремлюються та характеризуються в міжнародній освітній практиці. Ми визначили п'ять ключових компетентностей, якими має оволодіти підростаюче покоління. До них належать: компетентність, пов'язана з усною та письмовою комунікацією; компетентність, пов'язана із застосуванням інформаційних технологій; компетентність, пов'язана зі здатністю до безперервної освіти; політичні та соціальні компетентності (здатність брати відповідальність, брати участь у прийнятті групових рішень, вирішувати конфлікти ненасильницьким шляхом, долучатися до підтримки й удосконалення демократичних інститутів); міжкультурні компетентності (прийняття відмінностей, повага й толерантне ставлення до інших, здатність жити й взаємодіяти з людьми різних культур, мов і релігій) (Маршицька, 2005, с. 20).

У змісті навчальних програм як окремих тем, так і в більшості тематики розділів має бути відображено, що бути компетентним – означає вміти мобілізувати наявні знання та досвід, свій внутрішній потенціал і волю для розв'язання проблеми в конкретних життєвих ситуаціях. Тобто компетентність у такому розумінні не зводиться до знань і умінь у їх кількісному співвідношенні та конкретному обсязі; набагато важливіше, що вона прямо пропорційна активності та усвідомленому ставленню зростаючої особистості до власної освіченості. Крім цього, навчально-виховний зміст має враховувати також розуміння та сприйняття вихованцем етичних норм поведінки щодо інших людей і щодо природи (принципи біоетики); розуміння необхідності та відповідності нормам здорового способу життя; здатність до навчання протягом усього життя; здатність до критики та самокритики; креативність, здатність до системного мислення; адаптивність і комунікабельність; наполегливість у досягненні мети; турбота про якість виконуваної роботи; толерантність; екологічна грамотність. З урахуванням вищезазначеного, сформовані у дітей та учнівської молоді в гуртках і секціях

позашкільних освітніх установ базові компетентності за своєю сутністю є загальним і широким визначенням адекватного прояву їхнього соціального життя в сучасному суспільстві.

Узагальнюючи, можна констатувати, що до переліку базових компетентностей, які мають бути сформовані в навчально-виховному процесі закладів позашкільної освіти, доцільно віднести такі:

– здатність брати відповідальність за власні вчинки, дії та поведінку, а також за результати спільної діяльності; участь у прийнятті групових рішень, розв'язання конфліктів ненасильницькими способами, підтримка й розвиток демократичних, толерантних і партнерських взаємин в учнівсько-педагогічному колективі;

– розуміння особливостей життя в полікультурному суспільстві: толерантне ставлення до відмінностей, повага до інших, здатність до співжиття та взаємодії з представниками різних культур, мов і релігій (Маршицька, 2005, с. 20);

– здатність до ефективної командної роботи, що передбачає участь у плануванні діяльності, творчий підхід до розв'язання життєво важливих завдань і використання комунікативних навичок;

– сформованість життєвих навичок (уміння будувати міжособистісні стосунки, участь у діяльності органів самоврядування, соціальна активність, дотримання суспільних цінностей), які, за визначенням М. Гончарової-Горянської, є «особистісними та міжособистісними якостями, здібностями, навичками і знаннями, що проявляються в різних формах і ситуаціях соціального життя» (Гончарова-Горянська, 2006, с. 219);

– ціннісно-сміслова, загальнокультурна та особистісна компетентності (Гончарова-Горянська, 2006, с. 220).

З урахуванням цього, важливим є обґрунтування теоретико-методичних основ не стільки відбору навчально-виховного змісту, скільки його конструювання, враховуючи специфіку та складність побудови змісту позашкільної освіти та виховання.

Характерною ознакою сучасних закладів позашкільної освіти є концентрична (горизонтальна) та водночас логічно вибудована за принципом «від простого до складного» (вертикальна) структура змісту освіти й виховання дітей та учнівської молоді. Кожен наступний рівень організації навчально-виховного змісту надбудовується над попереднім, спираючись на вже набуті учнями знання, сформовані інтелектуальні вміння та практичні навички. Водночас він забезпечує розширення й поглиблення змістового наповнення базових компетентностей, що, у свою

чергу, сприяє підвищенню рівня практичної діяльності та зростанню індивідуальної і суспільної значущості результатів навчання.

У цьому контексті конструювання навчально-виховного змісту має здійснюватися з урахуванням сучасного загальнопедагогічного підходу, відповідно до якого «компетентність людини набуває вектора акмеологічного розвитку» (Закон України «Про позашкільну освіту»).

Таким чином, під час конструювання навчально-виховного змісту необхідним є розгляд педагога позашкільної освітньої установи як «...живої, відкритої для спостережень «лабораторії» думок, поглядів, оцінок і вчинків» (Литовченко, 2012, с. 192), і водночас визначення тих провідних завдань, що мають постати перед педагогом позашкільної освітньої установи. Це орієнтування зростаючої особистості на проблему сенсу індивідуального буття й відповідальності за власні вчинки, дії та поведінку в суспільстві; сприяння формуванню у вихованців позашкільних освітніх установ власно визначених і обґрунтованих ідей, поглядів, ідеалів і позицій, переконань та системи моральних цінностей; створення вільного простору в позашкільному навчально-виховному середовищі «...для особистої ініціативи молодих людей і самостійного прийняття ними рішень» (Овчарук, 2004, с. 112).

Отже, у навчально-виховному змісті, що конструюється, доцільним є визначення низки принципово важливих вимог щодо виховання цілісної й гармонійної особистості, яку необхідно формувати на сучасному етапі суспільного розвитку, щоб надати їй можливість розвивати та вдосконалювати свої різноманітні знання, навички й уміння як складники базових компетентностей. Тому під час відбору навчально-виховного матеріалу слід зважати на те, що будь-яка навчальна програма має на меті підвищити рівень інтелектуального, духовного та фізичного розвитку дитини. Відповідно, у навчально-виховний зміст мають бути включені матеріали, які найбільшою мірою сприяють розв'язанню завдань, що стосуються проведення емпіричної чи пошуково-дослідницької діяльності.

Отже, теоретичною основою конструювання навчально-виховного змісту в позашкільних освітніх установах має стати застосування низки наукових підходів, а саме: синергетичного, особистісно орієнтованого, системного, діяльнісного та соціокультурного. Запровадження синергетичного підходу в процесі конструювання навчально-виховного змісту сприяє формуванню у вихованців цих освітніх установ системи уявлень завдяки задіянню й розкриттю в навчально-

виховному змісті метапредметних зв'язків про загальні закономірності сучасного наукового світобачення. Як зазначає Г. Пустовіт, «...це спонукає особистість до соціального та духовного шляху саморозвитку» (Пустовіт, 2010, с. 379).

Особистісно орієнтований підхід має передбачати ставлення до вихованця позашкільної освітньої установи як до самосвідомого й відповідального суб'єкта взаємодії в навчально-виховному середовищі цих установ; який у різних видах діяльності позиціонує себе як представника учнівсько-педагогічного колективу та діє на принципах адаптивності й розвитку.

Застосування під час конструювання навчально-виховного змісту системного підходу передбачає урахування принципів: цілісності, функціональності й доцільності, що сприяє системному вибудовуванню конкретних аспектів формування базових компетентностей вихованців позашкільних освітніх установ.

Навчально-виховний процес, організований на засадах діяльнісного підходу, ґрунтується на принципах активності, належності, успішності та потребує цілеспрямованих дій як самих вихованців, так і педагогів позашкільних освітніх установ для формування усвідомленого самовизначення зростаючої особистості в сучасному соціумі та готовності до позиціонування суспільних цінностей у ньому.

Використання соціокультурного підходу до організації системи позашкільної освіти й виховання, враховуючи її специфіку й орієнтування на особистісні освітні запити дітей та їхніх батьків, передбачає інтеграцію логіки культури, що пізнається дитиною в навчально-виховному процесі позашкільних освітніх установ, і логіки розвитку самої дитини. Тоді є підстави для висновку, що становлення особистості в цих установах передбачає не тільки входження в суспільну культуру, але й продукування цінностей культури самими дітьми відповідно до рівня онтогенезу. Останнє дає підстави визначити, що творчість дитини на різних рівнях її індивідуального розвитку й становлення в навчально-виховному процесі позашкільних освітніх установ є системно організованим і педагогізованим процесом, а не епізодичною й безсистемною діяльністю.

Слід також зазначити, що конструювання навчально-виховного змісту в позашкільних освітніх установах має обов'язково ґрунтуватися на таких основних виховних принципах, як цілеспрямованість виховання, зв'язок виховання з життям, комплексний підхід у вихованні, поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю учнів різних вікових груп; системності, послідовності й

наступності у вихованні; єдності педагогічних вимог загальноосвітньої та позашкільної освітньої установи, сім'ї та громадськості (Сущенко, 2008, с. 144).

Саме так побудований навчально-виховний процес позашкільних освітніх установ є найбільш комфортним для виконання ними як у колективі гуртка, секції чи клубу, так і самостійно навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи. Водночас кожен з цих елементів навчально-виховного процесу позашкільних освітніх установ передбачає багатоаспектність і багаторівневість процесів виховання зростаючої особистості. Умовою й результатом інноваційного типу навчання є сформованість в учнів бажання і здатності самостійно вчитися, шукати в різних джерелах інформацію і застосовувати нові знання, виробляти вміння діяти, прагнути творчості та саморозвитку (Бойко, 2010, с. 26).

Спрямованість системи освіти на засвоєння системи знань, яка була традиційною й виправданою ще кілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, яке вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих і економічних завдань. Виконання цих завдань потребує істотного посилення самостійної й продуктивної діяльності самостійно здобувати нові знання та розв'язувати проблеми, орієнтуватися в житті суспільства. Саме це детермінувало пошук в освітньому просторі ефективних моделей організації навчально-виховного процесу, в основі якого має бути покладено застосування компетентнісного підходу до освіти.

Слід акцентувати увагу на тому, що теоретичний аналіз проблеми дає змогу визначити ряд тих важливих компетентностей, котрі мають бути сформовані у дітей та учнівської молоді в процесі гурткових занять у позашкільних освітніх установах. Зважаючи на специфіку навчально-виховного процесу цих установ, провідними компетентностями мають стати саме ті, що дають змогу дитині максимально реалізувати свої інтереси, освітні потреби та бажання. Насамперед до таких компетентностей нами віднесено:

– компетентності, що забезпечують умови ефективної реалізації навчально-пізнавальної, дослідницької і конструкторської діяльності та суспільно корисної, масової чи природоохоронної роботи, а саме: формування позитивного ставлення та розв'язання пізнавальних й дослідницьких завдань;

нестандартність рішення; проблемні ситуації – їх створення і розв'язання; продуктивне й репродуктивне пізнання; дослідження, інтелектуальна діяльність;

– компетентності діяльності: гра, учіння, праця; засоби діяльності: планування, проектування, моделювання, прогнозування, дослідницька діяльність, орієнтування в різних видах діяльності;

– компетентності інформаційних технологій: отримання, опрацювання, подання інформації, перетворення її (читання, конспектування), мас-медійні, мультимедійні технології, комп'ютерна грамотність; володіння електронною інтернет-технологією.

Узагальнюючи, можна констатувати, що запровадження в навчально-виховний зміст позашкільних освітніх установ саме цих ключових компетентностей дає змогу усунути суперечності між засвоєнням учнями теоретичних знань, відповідних умінь і практичних навичок та їх ефективним використанням у процесі розв'язання конкретних життєво важливих для них завдань чи проблемних ситуацій. Крім цього, є ще один важливий складник їх запровадження в навчально-виховний зміст, сутність якого полягає у створенні сприятливих умов для формування у вихованців позашкільних освітніх установ низки готовностей до цілепокладання, оцінювання здобутої й засвоєної інформації та відповідних знань, умінь та практичних навичок, дії та рефлексії.

Останнє має особливо важливе значення, оскільки відбір і конструювання навчально-виховного змісту в позашкільних освітніх установах має свою досить суттєву специфіку. Її сутність полягає в тому, що особистісні інтереси й освітні потреби дітей та їхніх батьків визначають напрями, обсяги і навіть час навчальної діяльності кожного з учнів у складі гуртка, секції, клубу тощо (Биковська, 2007, с. 336).

Аналіз філософської, психолого-педагогічної та спеціальної літератури, досвіду роботи позашкільних освітніх установ дав змогу визначити п'ять дидактичних засад у конструюванні змісту екологічної освіти й виховання учнів та його структуруванні на всіх етапах реалізації. Сутність першої полягає в інтегруванні того навчального матеріалу, в якому найбільш адекватно відображена ідея цілісності навколишнього середовища, що сприяє побудові у свідомості учнів наукової картини світу та формуванню ставлення до природи як екологічно доцільного.

Отже, розпорошення знань без відповідного синтезу, аналізу, узагальнення і практичного

застосування заважає не тільки засвоєнню самих знань, не даючи цілісного погляду на світ, але й шкодить взагалі цілісності мислення учнів. На нашу думку, науково-дидактична цінність змісту екологічної освіти й виховання характеризує не так актуальність проблематики, яку вона висвітлює, як значною мірою форму її презентації, оскільки в умовах комплексної деградації навколишнього середовища зміст навчального матеріалу слід конструювати на інтегративній основі, що дасть змогу сформулювати у школярів цілісне уявлення про стан навколишнього середовища.

Отже, інтегрування знань школярів екологічного змісту поряд з їх глибокою диференціацією та узагальненням у навчально-виховному процесі позашкільної освітньої установи дає змогу повною мірою сформулювати теоретичні знання з основ функціонування біосфери та ноосфери, розуміння таких важливих категорій, як цілісність, стабільність та їх виснаження, обмеженість життєвого простору, роль і місце людини в ньому, вплив діяльності людини в довкіллі на його стан, що в результаті забезпечує сприятливі умови формування екологічної культури зростаючої особистості. Таку синтезуючу функцію виконують саме узагальнені знання, що є інтегративною основою екологічної освіти й виховання учнів у позашкільній освітній установі як елемента інвайронментології нової філософії екологічної освіти й виховання, що набуває поширення в сучасному навчально-виховному процесі цих установ (Овчарук, 2004, с. 112).

Проте інтегрування знань екологічного змісту окремого навчального предмету чи сукупності предметів на принципах науковості, системності, наступності та послідовності, хоча і займає домінуюче положення в навчально-виховному процесі позашкільної освітньої установи, не може забезпечити в повному обсязі ефективне формування інтелектуальної, емоційно-ціннісної та діяльнісно-практичної сфер особистості як складників її екологічної культури. Отже, застосування міжпредметного підходу до конструювання змісту екологічної освіти й виховання учнів у позашкільній освітній установі становить сутність третього положення як одного з провідних.

Водночас аналіз сучасного навчально-виховного процесу позашкільної освітньої установи, який принципово відрізняється від навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи набагато складнішою структурою, значним розмаїттям форм та методів реалізації, а головне – часовими й географічними межами його здійснення, дає змогу зробити висновок, що застосування саме міжпредметного підходу до

конструювання і побудови змісту екологічної освіти й виховання учнів на всіх етапах навчання забезпечує ефективне коригування його елементів відповідно до специфіки природничих і гуманітарних навчальних предметів загальноосвітньої школи, інтегрованих курсів, спецкурсів та факультативів позашкільної освітньої установи.

Елементи змісту екологічної освіти й виховання (системні знання, інтелектуальні уміння, ціннісні орієнтації, переконання і практичні навички) є провідними в дидактичному та виховному матеріалі навчальних програм позашкільної освітньої установи і водночас мають як творчий, так і прикладний характер.

Наступним складником міжпредметного підходу до конструювання змісту екологічної освіти й виховання є застосування принципу антропоцентризму в розкритті проблем навколишнього середовища, завдяки чому досягається високий рівень конкретизації здобутих інтелектуальних умінь та практичних навичок, що опосередковано чи безпосередньо впливає на емоційно-психологічний стан учнів.

Отже, кінцевою метою застосування набутих учнями інтелектуальних умінь екологічного змісту нами обов'язково визначається формування та розвиток емоційно-ціннісних орієнтацій, а відповідно, і мотивів ухвалення обґрунтованих рішень з вивчення та охорони природи. Не менш значущими, ніж знання, уміння та практичні навички, формування яких передбачено в змісті екологічної освіти й виховання учнів, ми вважаємо ціннісні орієнтації, які визначають позицію і критичне ставлення особистості не лише до діяльності інших людей у довкіллі, але й до власної, тим самим змушуючи учня сприймати і переживати екологічні проблеми як свої особисті, відстоювати власну позицію щодо охорони довкілля.

Формування ціннісних орієнтацій як частини змісту екологічної освіти й виховання проявляється сьогодні в контексті перебудови традицій природокористування і спілкування з природою, утвердження нової системи цінностей. Вони охоплюють найкращі досягнення загальнолюдських і національних культур, а також етичні норми поведінки в довкіллі.

Тож, без сумніву, зміст освіти й виховання дітей та учнівської молоді в позашкільних освітніх установах обов'язково повинен мати випереджальний виховний характер. У процесі відбору і конструювання змісту освіти в цих установах має бути забезпечено логічну єдність процесів освіти й виховання учнів за умови цілісності педагогічних впливів на особистість і її свідомість, формування наукового світобачення, цінностей та ідеалів. За таких умов формування

життєво важливих компетентностей зростаючої особистості в позашкільних освітніх установах набуває позитивної динаміки.

Четверте концептуальне положення в конструюванні змісту позашкільної освіти й виховання учнів – це індивідуалізація навчальної і практичної діяльності особистості в різних освітньо-виховних середовищах. На відміну від загальноосвітньої школи, процес індивідуалізації навчальної і практичної діяльності особистості в навчально-виховному процесі позашкільної освітньої установи ґрунтується на інших теоретико-методичних і психолого-педагогічних засадах. Такими засадами є особистісні замовлення, інтереси та нахили дітей та їхніх батьків, що постійно розвиваються і варіюються, в чому і простежується безперервна динамічність цієї ланки освіти, її нестандартність та варіативність (Бойко, 2010, с. 26).

Це, своєю чергою, визначає потребу створення комфортних і партнерських суб'єкт-суб'єктних та об'єкт-суб'єктних зв'язків і взаємозалежностей в учнівсько-педагогічному колективі позашкільної освітньої установи, що має забезпечити їхню навчально-виховну ефективність. Адже досягаються умови спрямованості конкретної педагогічної дії в навчально-виховному процесі на кожен особистість учнівського колективу, залучення її в систему навчальних, виховних, суспільно корисних і широких комунікативних зв'язків як по горизонталі (між ровесниками, членами гуртка чи секції), так і по вертикалі (між ровесниками і педагогами, молодшими і старшими учнями та їхніми батьками).

Однак визначальним фактором індивідуалізації навчально-виховного процесу є розвиток інтелектуальної, ціннісно-мотиваційної та діяльнісно-практичної сфер конкретної особистості на кожному з етапів навчання, формування її життєвого досвіду взаємодії з об'єктами і суб'єктами навколишнього середовища, вміння знаходити в різноманітних життєво важливих для них ситуаціях доцільні рішення і дії відповідно до суспільно визнаних норм і правил.

П'ятим концептуальним положенням у структуруванні і конструюванні змісту є діяльнісний підхід, що дає змогу реалізувати на практиці набути учнями знання, уміння та навички в конкретній суспільно корисній, масовій чи природоохоронній роботі.

Не менш актуальним у реалізації здобутих знань є формування комунікативних умінь, тобто умінь працювати в колективі, що особливо важливо в наші дні, коли люди повинні об'єднуватися для досягнення суспільно значущих цілей у розбудові держави.

Отже, визначені концептуальні положення в конструюванні змісту позашкільної освіти й виховання дітей та учнівської молоді мають багатокомпонентну внутрішню побудову, складну структуру психолого-педагогічних взаємозв'язків, які відповідають меті і конкретним її цілям, що в результаті має забезпечити ефективність процесів формування життєво важливих для дитини на кожному з етапів її онтогенезу компетентностей (Маршицька, 2005, с. 23).

Така система, за нашим переконанням, має складатися з комплексу елементарних (предметних) компетентностей, що формуються в змісті тільки одного навчального предмету чи окремого факультативу або спецкурсу і пов'язані з його змістом і структурою. Водночас, урахувавши специфіку навчально-виховного процесу в позашкільних освітніх установах, зміст позашкільної освіти відбирається і вибудовується на основі інтеграції кількох навчальних предметів, на основі комплексу навчальних предметів (понад 90% навчально-виховних програм у цих установах є інтегрованими). Відтак, елементарні (предметні) компетентності систематизуються, визначаються інтегрованим змістом навчально-виховних програм, складають певні комплекси, в межах яких системно вибудовуються відповідні компетентності. Такі системно вибудовані елементарні (предметні) компетентності в певні комплекси є підстави схарактеризувати як інтегративні (міжпредметні) компетентності.

Узагальнюючи орієнтовну класифікацію компетентностей: елементарних (предметних) компетентностей й інтегративних (міжпредметних) компетентностей, можна стверджувати, що вони в сукупності становлять основу змісту загальногалузевих (загальнопрофільних) компетентностей. Тобто, саме тих компетентностей, що здобувають вихованці на заняттях гуртків, секцій, клубів, у процесі діяльності у складі малих творчих колективів, дослідних груп тощо за певним профілем діяльності позашкільної освітньої установи.

У той же час загальногалузеві (загальнопрофільні) компетентності мають формуватися вже як результат засвоєння загального змісту освіти в тому чи іншому профілі діяльності позашкільних освітніх установ. Отже, таке поєднання елементарних (предметних), інтегративних (міжпредметних) й загальногалузевих (загальнопрофільних) компетентностей є підґрунтям міждисциплінарної основи для набуття вихованцями позашкільних освітніх установ ключових компетентностей. Водночас розроблення класифікації схарактеризованих

компетентностей передбачає насамперед інформаційно-аналітичну роботу педагога з відбору й конструювання навчально-виховного змісту. Орієнтовне визначення й теоретичне обґрунтування сутності загальногалузевих (загальнопрофільних) компетентностей вихованців позашкільних освітніх установ, що мають знайти своє відображення в навчально-виховному змісті, передбачає перелік їхніх певних досягнень як результат навчання в гуртку, секції чи творчій групі. Основний наголос у конструюванні й побудові навчально-виховного змісту позашкільних освітніх установ робиться саме на формуванні надзвичайно важливої компетентності – знань, умінь і практичних навичок творчого мислення, творчого розв'язання поставлених завдань та самостійного творчого зростання. Саме ця компетентність є найважливішою характеристикою діяльності зростаючої особистості в цих установах, оскільки саме тут ці процеси набувають значної позитивної динаміки і є суттєвою характеристикою якості навчально-виховного процесу. Сутність останньої становить комплекс уже сформованих знань, відповідних умінь і практичних навичок з їх застосування особистістю в навчально-виховному процесі позашкільної освітньої установи (Заблоцька, 2008, с. 67).

Висновки дослідження й перспективи подальшої роботи. Отже, проведений аналіз засвідчив необхідність розроблення основних груп критеріїв формування компетентностей дітей та учнівської молоді в навчально-виховному процесі закладів позашкільної освіти. До таких критеріїв доцільно віднести: індивідуально-особистісний критерій (особистісно орієнтований), показниками якого є здатність визначати сутнісні характеристики ціннісних орієнтацій (самостійно або за підтримки педагога) та на їх основі вибудовувати ієрархію життєвих цінностей; уміння обґрунтовувати власний вибір поведінки, вчинків і дій в учнівсько-педагогічному колективі; соціально-поведінковий критерій, що характеризується наявністю системи знань, сформованих умінь і практичних навичок організації та здійснення різних форм як індивідуальної, так і соціально значущої діяльності на засадах соціального партнерства;

культурно-етнічний критерій, показниками якого є усвідомлення соціокультурної ідентичності, уміння позиціонувати себе як представника певної етнічної спільноти з притаманними їй культурою, світосприйняттям і світобаченням; життєво-конструктивний критерій, що передбачає здатність до моделювання власної поведінки та діяльності як складників індивідуального життєвого сценарію,

готовність до виконання різних соціальних ролей, а також уміння до самоконтролю, самокорекції та самопрогнозування.

Означені критерії є взаємопов'язаними та взаємообумовленими складниками формування життєво важливих компетентностей дітей і учнівської молоді.

Перспективи подальших наукових пошуків доцільно пов'язати з дослідженням особливостей національно-патріотичного виховання молоді в умовах позашкільної та профільної середньої освіти. Зміст позашкільної освіти й виховання дітей та учнівської молоді доцільно розглядати як педагогічне втілення не лише їхніх особистісних

освітніх потреб, інтересів і мотивів, а й як модель соціального замовлення суспільства, у якій відображаються національні та світові тенденції розвитку особистості.

Відповідно до цього позашкільній освітній заклад має забезпечувати не лише оволодіння учнями ґрунтовними знаннями, а й формування здатності самостійно їх поповнювати та застосовувати на практиці, розвиток наукового світогляду, високих духовних і моральних якостей, навичок екологічно доцільної поведінки, а також сприяти професійній орієнтації та самореалізації особистості в складному соціокультурному середовищі.

Список використаних джерел

- Заблоцька О. С. Компетентнісний підхід як освітня інновація : порівняльний аналіз. Вісник Житомирського державного університету. Серія: Педагогічні науки. 2008. Вип. 40. С. 63–68. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/2473/1/63-68.pdf>
- Бех І. Д. Професійно-особистісна компетентність педагога у контексті гуманістичної особистісно орієнтованої освіти. Педагогіка і психологія. 2002. № 6, ч. 1. С. 13–19. URL: <https://www.calameo.com/books/005096777c767551df3e8>
- Биковська О. В. Реалізація компетентнісного підходу в позашкільній освіті. Позашкільна освіта і виховання. 2007. № 2. С. 7–16. URL: <https://www.calameo.com/books/005096777c767551df3e8>
- Биковська О. В. Позашкільна освіта : теоретико-методичні основи. Київ : ІВЦ «Алкон». 336 с.
- Бойко А. Е. Модернізація навчально-виховного процесу в позашкільних навчальних закладах у контексті реалізації компетентнісного підходу. Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. 2010. № 5 (7). С. 21–26. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075/1/1_%D0%9C%D0%9E%D0%9E%D0%9F_web.pdf
- Вербицький В. В. Технологізація навчально-виховного процесу сучасного позашкільного еколого-натуралістичного навчального закладу. Київ : Аверс, 2010. 112 с.
- Вербицький В. В., Литовченко О. В., Ковбасенко Л. І. Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу. Київ: Педагогічна думка, 2012. 192 с.
- Гончарова-Горянська М. В. Соціальна компетентність дошкільнят : поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. Київ, 2006. С. 219–226. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6829>
- Закон України «Про позашкільну освіту» від 22.06.2000 № 1841-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
- Маршицька В. В. Сутнісні характеристики екологічної компетентності учнів початкової школи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць. 2005. Вип. 8, кн. 2. С. 20–24. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6090/Marchenko-O.A.-KorOs1-M20z-free.pdf>
- Овчарук О. В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи. Київ : К.І.С., 2004. 112 с.
- Пустовіт Г. П. Позашкільна освіта і виховання: теоретико-дидактичний аспект. Кн. 1. Київ : Вид-во МДУ ім. В. О. Сухомлинського, 2010. 379 с.
- Сущенко Т. І. Позашкільна педагогіка. Київ : ІСДО, 2008. 144 с.

References

- Bekh, I. D. (2002). Professional and personal competence of a teacher in the context of humanistic personality-oriented education. *Pedahohika i psykholohiia*, 6(1), 13–19. Retrieved from <https://www.calameo.com/books/005096777c767551df3e8>
- Boiko, A. E. (2010). Modernisation of the educational process in out-of-school education institutions in the context of the competence-based approach implementation. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 5(7), 21–26. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723075/1/1_%D0%9C%D0%9E%D0%9E%D0%9F_web.pdf
- Bykovska, O. V. (2007). Implementation of the competence-based approach in out-of-school education. *Pozashkilna osvita i vykhovannia*, 2, 7–16. Retrieved from <https://www.calameo.com/books/005096777c767551df3e8>
- Bykovska, O. V. (n.d.). *Out-of-school education: Theoretical and methodological foundations*. Kyiv, Ukraine: Alkon.
- Honcharova-Horianska, M. V. (2006). Social competence of preschool children: Concept, content, and formation in modern educational institutions. In *Theoretical and methodological problems of upbringing children and youth* (pp. 219–226). Kyiv, Ukraine. Retrieved from <https://elibrary.kdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6829>
- Law of Ukraine on Out-of-School Education No. 1841-III. (2000, June 22). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
- Marshytska, V. V. (2005). Essential characteristics of ecological competence of primary school students. *Theoretical and methodological problems of upbringing children and youth*, 8(2), 20–24. Retrieved from <http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/6090/Marchenko-O.A.-KorOs1-M20z-free.pdf>
- Ovcharuk, O. V. (2004). *Competence-based approach in modern education: World experience and Ukrainian perspectives*. Kyiv, Ukraine: K.I.S.
- Pustovit, H. P. (2010). *Out-of-school education and upbringing: Theoretical and didactic aspect* (Vol. 1). Kyiv, Ukraine: Mykolaiv State University named after V. O. Sukhomlynskyi.
- Sushchenko, T. I. (2008). *Out-of-school pedagogy*. Kyiv, Ukraine: ISDO.
- Verbytskyi, V. V. (2010). *Technologisation of the educational process in modern out-of-school ecological and naturalistic institutions*. Kyiv, Ukraine: Avers.

- Verbytskyi, V. V., Lytovchenko, O. V., & Kovbasenko, L. I. (2012). *Optimisation of the educational potential of out-of-school education institutions*. Kyiv, Ukraine: Pedagogichna dumka.
- Zablotska, O. S. (2008). Competence-based approach as an educational innovation: A comparative analysis. *Bulletin of Zhytomyr State University. Series: Pedagogical Sciences*, 40, 63–68. Retrieved from <https://eprints.zu.edu.ua/2473/1/63-68.pdf>
-
-

Відомості про автора:**Максютов Андрій Олексійович**

andriy.maksyutov@udpu.edu.ua

Уманський національний університет

вул. Садова, 2, м. Умань, 20301, Україна

Information about the author:**Maksiutov Andrii Oleksiiovych**

andriy.maksyutov@udpu.edu.ua

Uman National University

Sadova Street, 2, Uman, 20301, Ukraine

*Матеріал надійшов до редакції 19. 02. 2026 р.**Прийнято до друку 17. 03. 2026 р.**Received at the editorial office 19. 02. 2026.**Accepted for publishing 17. 03. 2026.*